

Н. О. Петрова

ФОРМИ ДОШЛЮБНОГО СПІЛКУВАННЯ УКРАЇНЦІВ ОДЕЩИНИ (ВЕСНЯНО-ЛІТНІЙ КАЛЕНДАРНИЙ ЦИКЛ)

В історіографії, особливо регіональній, молодіжні ігри та розваги періоду кінця XIX — першої половини XX ст. не знайшли належного висвітлення. Більш того, можна сказати, що вони в нашому регіоні практично не вивчалися, тому чи не єдиним на сьогодні джерелом дослідження ігор та розваг молоді у передшлюбний період є польові матеріали, зібрані нами в 90-х рр. XX ст. Свідчення респондентів дозволяють проаналізувати маловідомі в літературі форми молодіжного дозвілля, зокрема весняно-літнього календарного циклу. Йдеться про зібрання молоді, ігри та розваги, що проводилися простонеба і в приміщенні, які в наш час майже відсутні як форма дозвілля, але про них ще пам'ятають. Респонденти Буджака, наприклад, повідомляють, що розваги та ігри, пов'язані з календарними святами поступово зникають з 50-х рр. XX ст.

Побутово-розважальні ігри відбувалися протягом року, на відкритому повітрі і в закритому приміщенні. Більшість з них виникали і закінчувалися спонтанно. Ними розважались у святкові, вихідні і буденні дні. Як одна з форм соціалізації, ігри загартовували молодь фізично, тут визначались лідери, поглиблювалось знайомство молоді. Ігри та розваги, що зафіксовані польовими дослідженнями, поділяються на декілька груп: побутово-розважальні і календарні, останні поділяються на святково-розважальні і постові.

В контексті розваг дошлюбного періоду виокремлюються ігри, пов'язані з вибором пари. Через ігри молодь виказувала свої симпатії, легалізовувала вчинки, які заборонялися "на людях". Так, поцілунків в деяких іграх був обов'язковим елементом (*кабак, голубки, ниточки* — с. Мирне, с. Яківлівка). У грі через суперництво демонструвались симпатії дівчини до парубка, чи парубка до дівчини (*сусідка* — с. Яківлівка).

На Одещині записано чимало пісень, пов'язаних з розвагами та іграми: дитячими й молодіжними, які розподіляються на хлоп'ячі та дівчачі, проводяться в хаті, або відбуваються простонеба, парубоцькі та дівочі, що проводяться під час весняних, літніх, осінніх, зимових свят¹.

В українців Одещини зафіксовані наступні ігри весняно-літнього циклу.

Черепки (досить поширена серед росіян, але зустрічається і в українців) (с. Мирне). Кожний гравець мав свої "черепки" (уламки битого посуду з малюнком). Мета гри — загнати щигликами (ударами пальця) свої "черепки" в ямку.

Соля (с. Десантне). Всі дівчата сідали в рядок та піднімали ноги догори. Ведуча мала перестрибнути через їхні ноги. Якщо вона, зачепившись, падала — то ведучою ставала інша дівчина.

Джигарда (грали як українці, так і росіяни с. Мирне). Молодь збиралася на вигоні. Частина парубків і дівчат сідала "навприсядки" інші стрибали через них. Гра супроводжувалась піснями, промовками та лічилками.

Раскол (с. Мирне). Парубки та дівчата, розподілялися на дві групи. Між ними ставав парубок. Він намагався впіймати дівчину, яка бігла до свого парубка, що стояв в іншій групі. Якщо дівчині вдавалося перебігти до групи, де був її парубок — вони цілувалися. Якщо той, що стояв посередині, впіймав її, дівчина цілувалася з ним.

Прижки (українці, росіяни) (с. Мирне). Потрібно було перестрибнути через очеретину. Двоє учасників під час гри поступово піднімали очеретину, ускладнюючи виконання вправи. Це нагадує сучасну гру дівчат в "резиночки".

Кремушки (українці, росіяни) (с. Мирне, с. Шевченкове). Грають дівчата, інколи й хлопці. Для цього брали 5 *кремушков* (обтерті та заглажені уламки цегли). Мета гри полягала в тому, щоб, підкинувши один "кремушек", схопити зі столу або землі 1, 2, 3, 4 і набрати, таким чином, максимальну кількість цеглин — 1 кон, 2 кони, ..., "люльку". Зберігали "кремушки" як предмет особистої гордості.

В Яківлівці зафіксована гра *сусідка*. Дівчина сідала поруч з парубком, а інший парубок намагався її "відібрати". В цій грі, таким чином відобразилось суперництво парубків при обранні дівчини.

В гру *голубки* (с. Мирне) грають двоє — парубок і дівчина. Вони сідають на стілець спинами один до одного і за командою друзів, що знаходились біля них, повертають голови. Якщо, "голубки" повертали голови в один бік, то цілувались. Гра майже співпадає з грою в кабак (с. Яківлівка).

Ниточки (с. Мирне). Довгі нитки (їх кількість повинна співпадати з кількістю гравців) складають удвоє. Ведучий держить пучок ниток в місті згину, а парубки та дівчата беруться за кінці ниточок. Потім ведучий відпускає нитки і якщо парі (парубку і дівчині) вдалося взятися за кінці однієї нитки — вони цілувались.

Серед ігор весняної пори відзначимо ігри на свіжому повітрі, так звані *постові ігри* — тобто ті, в які гуляли в піст. Серед них зафіксовані такі.

Гілки (с. Мирне). За правилами гра нагадує лапту. У грі використовували "гілку" (бита) і саморобні м'ячики — "мечики". Приймають участь близько 10-ти осіб.

Гілки або *цуцик* (с. Десантне). Грають троє: дві дівчини кидали одна одній м'яча, а третя ("цуцик") стояла посередині між ними та намагалася його зловити. М'яч виготовляли з клубка вовни.

Дурно(и)й колес, дурне колесо (с. Мирне), *в крученого теляти* (с. Шевченкове): "задки ходимо кругом, крутимосся й крутимосся, а тоді — назад": 10–12 осіб брали один одного за руки і "крутилися задки", тобто розкручувалися до втрати координації, і, різко відпустивши один одного, розліталися в різні сторони, падали. Ця гра згадується П. Чубинським, він її описує під назвами "Дурне колесо" або "Украв ріпки"². В нашому регіоні не зафіксовано, а скоріше за все втрачено виконання пісні, записаної О. Маркевичем та О. Терещенком, яку наводить П. Чубинський³.

У борща гуляти (с. Мирне): хлопці й дівчата, тримаючись за руки, проходили вулицями села, співаючи "посні пісні" (Наприклад: "Варвару").

Дучки (с. Шевченкове). З грудок землі робили чотири горбки — дучки. Біля кожної дучки стояв хлопець або дівчина. Навпроти них — ще четверо, які кидали м'яч у дучки. Якщо м'яч влучав у дучку, той, що поцілив, мінявся місцем з тим, хто "стояв на дучці".

Вдарив не вдарив так стій, вдарив не вдарив — тікай (с. Шевченкове): грали з м'ячем — хто в кого попаде.

Весняний цикл обрядів у землеробських народів починався з початком весни, коли приходив час готуватися до польових робіт. В цей період виконувались обряди зустрічі весни, що несла світло, тепло, пробудження природи. Оскільки під час "великого" посту розваги, веселощі заборонялись, у європейських народів згідно з християнським календарем, проводи зими та зустріч весни стали відмічати перед постом, ці обряди отримали назву — *масниці (колодки)* в українців, *маслениці* у росіян, у західноєвропейських народів — *карнавал*⁴. За православною традицією масниця приходилась (за новим стилем) на другу половину лютого — початок березня, саме тому це свято має синкретичний характер, який полягає в поєднанні елементів зимової та весняної обрядовості. Ми не ставимо за мету детальний розгляд проведення всіх обрядодій масниці в українців Одещини, розглянемо найстарішу обрядодію, пов'язану з українським масляним тижнем — *колодку* (с. Златоустове, с. Мирне, с. Першотравневе, с. Фурманівка, с. Шевченкове, с. Яківлівка)⁵. В означеному регіоні нами зафіксовано три варіанти. 1) В понеділок Масляного тижня збирались жінки та дівчата біля одної з хат з тим, щоб "робити ко-

лодію". Гурт ходив вулицями села, взявши з собою декілька рушників та хусток. Неодруженого парубка при зустрічі "перев'язували", тобто прив'язували до руки або через плече рушник чи хустку. Увечері того ж дня кожен з таких хлопців був зобов'язаний, за звичаєм, запрошувати до своєї хати весь гурт й "відкупитись", тобто пригостити. 2) Жінки й дівчата не збиралися великим гуртом, а ходили поодинокі. Жінки "чіпляли колодку" чоловікам, а дівчата — хлопцям. Дівчина мала можливість провести таку дію не лише при зустрічі на вулиці, а й навмисно зайти до хати парубка. "Чіпляти колодку" означало перев'язування рушником або хусткою — хлопця через руку, а чоловіка — на перехрестя через плече. Вважалося, що дівчина перев'яже того, хто їй подобається, тому в одного парубка могло бути декілька "колодок". Респонденти пояснювали необхідність перев'язування ще й тим, що "вже скоро піст, а він ще не оженився". А в с. Мирному дівчина прив'язувала хустку на руку "свому" хлопцю; це означало "що вони прощаються на час Великого посту"⁶. 3) Під час традиційних масничих відвідувань родичів або сусідів, крім звичайних страв й подарунків господарям, приносили з собою дерев'яний брусок, який прив'язували рушником до шиї господаря. Це стосувалося батьків неодруженої молоді. Інакше перев'язували не старшого в родині, а самого парубка або й дівчину шматком матерії (с. Фурманівка, с. Шевченкове)⁷.

Відомості про звичай прив'язування колодки на Масляному тижні в українців подаються у працях М. Сумцова, М. Грушевського, О. Воропая, С. Килимника та ін.⁸. Існували різні точки зору з приводу походження звичаю: свято на честь поганського бога Велеса, закінчення весільного періоду, походження Колодки від колоди, в яку забивали провинників за злочин, інші. Так, М. Сумцов підкреслював, що колодка складає саму характерну особливість малоруської масниці. "Знаряддя тортур та покарання — колодка — перейшло в предмет жарту, веселощів і, дало назву цілому святу"⁹.

З деякими відмінностями *колодка* побутувала в різних регіонах України (за матеріалами кінця XIX — початку XX ст.). Поодинокі випадки побутування колодки зафіксовані у росіян в районах, які межують з Україною¹⁰. Поруч з обрядодіями дорослої громади в обрядодії *колодки* існували й суто молодіжні звичаї, зміст яких полягав у тому, що дівчата прив'язували хлопцям колодку, прикрашену кольоровим папером та стрічками. Дівчата ходили невеликими гуртами або навіть поодинокі. Парубок мусив відкупитись: подарувати дівчині намисто, стрічку або хустку. Дівчина, в свою чергу, повинна була на Великдень "віддати колодку" — подарувати хлопцеві писанку, загорнуту у вишиту власноруч хустку¹¹. В головних рисах обрядодії

"колодка" на Одещині суттєво не відрізняється від обрядодій в інших регіонах України. Вони спрямовувались громадою на неодружених та тих, хто не мав дитини, тобто людей, які не виконали своїх шлюбних обов'язків. Шлюбно-еротичний елемент виявляється у прив'язуванні колодки дівчиною хлопцеві: дівчина в'яже колодку саме тому парубкові, який їй подобається, тобто тому, з ким вона хотіла б одружитись¹². Поступово деякі елементи обряду зникають як то: збирання жіноцтва у корчмі, сповивання колодки. Із загальногромадського свята колодка перетворюється на суто молодіжне та родинне. Цілком ймовірно, що це пов'язано із тим, що свята із загальногромадських перетворюються в суто молодіжні, навіть здебільшого дівочі. А проблемами парування і подружжя є основними, що цікавлять молодь, і, головне, дівчат. Слід зазначити, що колодка як специфічна особливість масниці, побутувала на Одещині тільки в українців.

Цікавим, на наш погляд, є період Великого Посту, під час якого відмінялися всі розваги, але дозволялися спеціальні ігри без пісень та танків. В деяких випадках були винятки, зокрема в українців на Благовіщення дозволялося водити хороводи та співати. Заборони торкалися також часу та місця проведення розваг. Але в цілому заборонялося співати на вулицях на першому та другому тижнях (коли молодь говіла та готувалась до сповіді), а також на Страсному тижні, який вважався особливо суворим. З третього тижня Великого Посту в Україні починалася *вулиця*: весняне гуляння молоді з постовими піснями та танцями, що приходило на зміну зимовим *вечорницям*¹³.

Вагому групі обрядодій, пов'язаних із весною (а нині з Великим постом), складали *веснянки* (*гаївки*) та *ігри*. На півдні Одещини в наш час вони практично не виконуються. І все ж окремі фрагменти таких обрядових пісень ще пам'ятають.

Наведемо одну з *посних* пісень, записану нами в селах Мирне, Шевченкове¹⁴:

А у тую середу, середу
Пасла дівка череду, череду.
Загубила корову, засмарила діброву.
Скільки в цебрі водиці,
І в дівчат правдиці.
Скільки в решеті дірочок,
Стільки в хлопця болячок.

За класифікацією О. І. Дея, ця пісня належить до новіших — ліричних та жартівливих пісень. Тут варто згадати М. А. Максимовича, який підкреслював, що веснянки співалися лише дівчатами (як, на його думку і мусило бути), але парубки втручаються своїми жорта-

ми, а дівчата у відповідь висміювали їх у жартівливих піснях. На думку В. К. Соколової¹⁵, це свідчить про те, що закликання весни вже не надавали великої ваги й магічного змісту. У веснянці "Ой у тую середу", можна побачити саме такий жартівливий діалог між хлопцями та дівчатами.

Період від Масляного тижня до Великодня в українців Одещини вважається особливим періодом року пов'язаним з Великим постом. Зібрані нами польові матеріали вказують, що особливо в першій половині XX сторіччя зберігались і функціонували обрядодії, ігри та розваги, спрямовані на вибір вірогідного шлюбного партнера і не вирізнялись регіональними особливостями¹⁶.

Розповсюдженою формою святкового молодіжного дошлюбного дозвілля під час Великоднього обрядового комплексу, Трійці та храмових свят на Одещині була *качеля*, *карасель* (*гойдалка*, *карусель*)¹⁷.

Гойдалки як вид дозвілля з властивими магічними функціями, присутні в народній культурі багатьох народів, зокрема слов'янських. Відомі декілька видів гойдалок: з мотузки, прив'язаної до гілки дерева; дошки, що лежить поперек колоди; мотузки з сидінням, яка підвішена на дерево або яку-небудь перекидину (найбільш близький аналог сучасним гойдалкам). До них також можна віднести конструкції, які передбачають круговий рух. Гойдалки у слов'янських народів влаштовувались найчастіше на Масницю, або на Юрія, на Сорока мучеників та на Великдень. Зазвичай гойдалки влаштовувались напередодні свята парубками або чоловіками. Гойдатися на гойдалці в те чи інше свято було обов'язковим для усіх, або тільки для чітко визначених соціовікових груп (молодь, діти, літні люди і та ін.); у весняно-літній час гойдалки зберігали своє значення як форма колективного дозвілля¹⁸.

Гойдалка (на Одещині її іноді називали — *качеля*)¹⁹ під час Великодня була центром розваги всього села впродовж трьох днів: від ранку до пізнього вечора. *Качелю* (*гойдалку*) починали "ставити" за тиждень до Великодня. Іноді парубки "за городами будували качелю" "при вогнищах" що в цих селах розпалювали на Великдень (с. Яківлівка). Було й так, що привозили *качелю* з райцентру (с. Десантне, с. Мирне). У деяких заможних селян була своя *качеля* (с. Мирне, с. Руськоіванівка). Вона стояла на подвір'ї у "хазяїна" і каталися на ній "по четверо на дошці" — "як розгайдають, аж підлітаєш": четверо бажаних покаталися сідали в ящики, що були підвішені на мотузках.

На Одещині *качелі* (*гойдалки*) були досить різноманітними за конструкцією навіть в межах одного села (с. Мирне, с. Яківлівка): кручені та дошкові, деякі з них були розраховані на катання одночасно 15-ти осіб і розкручувались механічним засобом; були й *качелі*

на ланцюгах — на таких мали змогу кататися близько 10 осіб. Парубки за розкручування гойдалки мали право покататися безкоштовно.

Іноді в селі ставили декілька *караселей* (*каруселей*) (с. Ройлянка). Власник такої споруди в с. Ройлянка наймав парубків, які крутили карусель, а всі бажаючи за невелику суму грошей, або крашанку могли на ній покататись. Платили тільки парубки, а до радянської влади, якщо качелі влаштовував поміщик, то платня складалася з крашанок²⁰. Стояла качеля приблизно місяць.

На вулиці біля *качелі* на Великдень танцювали, співали пісень, грали в *катка* (с. Мирне, с. Руськоіванівка), *битки*.

Великодня гойдалка була не тільки в селах, а й в містах. В Одесі, до 30-х років XX століття на Великдень ставили *гойдалку* разом з *каруселлю* на Куликовому полі. Сюди збиралася переважно молодь, бо літні люди на початку XX ст., за спогадами деяких респондентів, катання на *качелі* вважали за гріх.

Іноді ставили *качелю* під час святкування храмового дня — *Храма*. Гойдалися в цей день безкоштовно.

Качелю перестали ставити на свята переважно в 30-ті роки, але подекуди на Одещині цей вид розваг проіснував до середини 50-х рр. XX ст.

Відомі на Одещині й форми дошлюбного спілкування що проводилися під час Троїцьких свят. Свято *Трійці* в зазначеному регіоні мало свої, характерні особливості. Так, в Південній Бессарабії на *Трійцю* хлопці прокладали з "зеленого сіна" доріжку між хатами хлопця і дівчини, які або подобалися одне одному, або вже зустрічалися. Суботнього вечора, хлопці ходили гуртом по селу і крали "що побачать — козу, підводу, корову, кожух, ворота, лавку". Всі вкрадені речі й худобу виносили за село. Люди розшукували своє майно, але якщо не знаходили, то майно хлопці згодом повертали. Однак, не можна стверджувати, що цей звичай був притаманний всьому регіону, так як він був зафіксований лише в декількох населених пунктах²¹. Найвірогідніше, що цей звичай перейшов на свято Трійці з елементів іншого обрядового комплексу, оскільки схоже явище існувало в деяких українських місцевостях напередодні і під час Великодня²².

Літній сонячний цикл річних календарних дохристиянських свят завершує свято *Купала*.

У селі Переймі на початку XX століття молодь сходилася групами (з кожного кутка села) саме біля криниць. До купалової ночі готувалися дівчата і хлопці. Дівчата плели вінки з оберегами (чебрець, м'ята, полин) од відьом, а "щоб хлопці липли" до кіс влітали *лип-*

ники (траву "липник", "липу"). У місцях, де відкритих водойм не було, свято Купайла справляли поблизу криниці²³.

На Купайла були й ворожіння. Одне з них — вінки зі свічками, пущені за течією. Пристане до свого берега — вийде дівка заміж у рідному селі, приб'ється до другого — чекай сватів зі сторони.

Кінчалось свято пісню:

Ой Петре, Іване, уже наша пісенька минає,
Уже наша пісенька минає, половини літечка немає,
Із-за гори сонце йде, грає,
Козаченько коника сідлає...²⁴.

Після Купайла літні молодіжні розваги й гуляння припинялися.

Таким чином, форми дошлюбного спілкування молоді були достатньо різноманітними за формою і змістом. Практично всі вони фрагментарні, але принаймні ще в першій половині ХХ ст. складали основу молодіжного дозвілля — важливого періоду підготовки молоді до подружнього життя.

Примітки:

1. Петрова Н. О. Традиційні форми дошлюбного спілкування молоді (за матеріалами етнографічних досліджень Одещини). // *Записки історичного факультету*. Вип. 4. — Одеса, 1997. — С. 37–41; Петрова Н. О., Пригаріна Т. В. Обрядодії Великого Посту. (за матеріалами етнографічних досліджень українського населення Одещини) // *Записки історичного факультету*. — Вип. 8. — Одеса, 1999. — С. 94–103; Петрова Н. О. Традиційні ігри та розваги в дошлюбному спілкуванні українців і росіян Одещини // *Етнічна історія народів Європи. Традиційна етнічна культура слов'ян. Збірник наукових праць*. — Київ, 1999. — С. 102–107; Петрова Н. О. Дошлюбне спілкування: ігри та розваги українців та росіян Одещини // *Записки історичного факультету*. — Вип. 9. — Одеса, 1999. — С. 51–56.
2. *Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. Юго-западный отдел. Материалы и исследования, собранные П. Чубинским*. — СПб., 1872. — Т. III. — *Народный дневник*. — С. 81–82.
3. Там само.
4. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белорусов XIX — начало XX в. — М., 1979. — С. 11.
5. Пригаріна Т. В. Трансформація обрядодії "колодка" протягом ХХ сторіччя // *Етнічність в історії та культурі: матеріали і дослідження*. — Одеса, 1998. — С. 142–145.
6. Пригаріна Т. В. Трансформація обрядодії "колодка" протягом ХХ сторіччя. — С. 144.

7. Пригаріна Т. В. Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення Південної Бессарабії та її трансформація протягом 20–70-х рр. XX ст. // Дис... канд. істор. наук. 07.00.01 — історія України. — Одеса, 1999. — С. 33–34.
8. Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. — К.: Типография Корчак-Новицкого, 1890. — 408 с.; Грушевський М. С. Словесність часів нового розселення і пізніших // Історія української літератури. — К.: Либідь, 1993. — Т. 1. — С. 167–227; Вороний О. Звичаї нашого народу. — К.: Оберіг, 1991. — Т. 1. — 450 с.; Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — К.: Обереги, 1994. — Кн. 1. — 395 с.; Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды русских, украинцев и белоруссов. — М.: Наука, 1979. — 284 с.
9. Сумцов Н. Ф. Культурные переживания. — К., 1890. — С. 136–137.
10. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды... — С. 56–57.
11. Пригаріна Т. В. Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення Південної Бессарабії та її трансформація протягом 20–70-х рр. XX ст. — С. 35–36.
12. Грушевський М. Історія української літератури. — Т. 1. — К., 1993. — С. 272; Пригаріна Т. В. Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення Південної Бессарабії та її трансформація протягом 20–70-х рр. XX ст. — С. 36.
13. Агапкина Т. А. Великий Пост // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. В пяти томах. Т. 1. А–Г. — Москва: "Международные отношения", 1995. — С. 304.
14. Петрова Н. О., Пригаріна Т. В. Обрядодії Великого Посту. — С. 98–101.
15. Соколова В. К. Весенне-летние календарные обряды... — С. 79.
16. Петрова Н. О., Пригаріна Т. В. Обрядодії Великого Посту. — С. 94–103.
17. Петрова Н. О. Традиційні форми дошлюбного спілкування молоді... — С. 39–41; Петрова Н. О. Дошлюбне спілкування: ігри та розваги українців та росіян Одещини // Записки історичного факультету. — Вип. 9. — Одеса, 1999. — С. 54–56; Петрова Н. О. Традиційні ігри та розваги в дошлюбному спілкуванні українців і росіян Одещини // Етнічна історія народів Європи. Традиційна етнічна культура слов'ян. Збірник наукових праць. — Київ, 1999. — С. 104–105; Петрова Н. О. Традиційна система спілкування та звичаєво-обрядові норми підготовки молоді до шлюбу (за матеріалами українського населення Одещини). — С. 149–150.
18. Агапкина Т. А. Качели // Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого. В пяти томах. Т. 2. Д–К (Крошки). — Москва: "Международные отношения", 1999. — С. 480.
19. Ізмаїльська філія ДАОО. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 107. — С. 225–240. Пасхальні обычаи в Бессарабии // Кишиневские Епархиальные ведомости. № 8 от 15 апр. 1898 г.
20. Ізмаїльська філія ДАОО. — Ф. 4. — Оп. 1. — Спр. 107. — С. 235.
21. Пригаріна Т. В. Традиційна календарна обрядовість слов'янського населення Південної Бессарабії та її трансформація протягом 20–70-х рр. XX ст. — С. 57.
22. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. — К.: Обереги, 1994. — Кн. 2. — С. 215.
23. Кушнір В. Г. Народнознавство Одещини. — Одеса, 1998. — С. 110.
24. Там само. — С. 111.